

УДК 349.3:369.5

О. В. Горбатенко

ПРОЦЕДУРНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ІЗ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

Постановка проблеми. Становлення та розвиток України як соціальної, правової держави нерозривно пов'язані з подальшим удосконаленням механізму реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина. Рівень захисту прав і законних інтересів громадян, сприяння реалізації конституційних прав, зокрема права на пенсійне забезпечення, є основним критерієм оцінки діяльності державних і судових органів.

Реалізація права громадян на пенсійне забезпечення здійснюється за допомогою відповідних правових відносин, провідне місце серед яких посідають основні (матеріальні) правовідносини. У свою чергу, процедурні та процесуальні правовідносини із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування сприяють виникненню, забезпечують реалізацію та охорону відповідних матеріальних правовідносин, тобто виконують обслуговуючу роль стосовно останніх. Процедурні і процесуальні правовідносини із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування відображають рівень урегульованості взаємовідносин державних, судових органів і громадянина, дають можливість максимально збалансувати інтереси конкретної людини і держави. На сьогодні права захищеність громадян стосовно пенсійного забезпечення в їхніх взаємовідносинах із судовими органами та органами пенсійного забезпечення ще залишається недостатньою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивченню різних аспектів правовідносин у сфері соціального забезпечення приділяли увагу такі вчені, як В.К. Субботенко [1], В.А. Тарасова [2], Н.М. Стаховська [3], І.Р. Маматказін [4], Н.Б. Болотіна [5], І.М. Сирота [6], Б.І. Сташків [7] та ін. Водночас подальше вивчення правовідносин із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування зумовлено реформуванням пенсійної системи.

Метою статті є дослідження процедурних і процесуальних правовідносин у сфері пенсійного забезпечення, з'ясування підстав їх виникнення, а також встановлення співвідношення з матеріальними правовідносинами.

Виклад основного матеріалу. Процедурно-процесуальні правовідносини визначаються як допоміжні і включаються у предмет галузі права соціального забезпечення. Втім практично всі вчені включають у предмет галузі тільки процедурні відносини зі встановлення юридичних фактів (інвалідності, тимчасової непрацездатності, малозабезпеченості та ін.) і встановлення права на даний вид соціального забезпечення, а також із призначення громадянину певного виду соціального забезпечення. Відповідно відносини із вирішення спорів і розгляду скарг у сфері соціального забезпечення більшість вчених відносять до предмету галузей цивільно-процесуального і адміністративного права [8, с. 112; 9, с. 89].

Вищий орган у порядку підлеглості розглядає скарги громадян на дії чи рішення виконавчих органів Пенсійного фонду та їх посадових осіб, що призначають пенсію, за нормами адміністративного права. Якщо після цього громадянин незадоволений рішенням органу Пенсійного фонду і звертається до суду, то застосовується порядок розгляду спору за нормами цивільно-процесуального права. Отже, під час розгляду одного й того самого спору, наприклад, щодо призначення або виплати пенсії можуть послідовно виникати процесуальні правовідносини адміністративного характеру громадянина з вищестоящим органом Пенсійного фонду, а потім, можливо, і цивільно-процесуальні правовідносини громадянина із судом. У кожному із цих двох видів процесуальних правовідносин свій порядок розгляду спору, встановлюваний адміністративним правом у першому випадку і цивільно-процесуальним правом – у другому.

При цьому зазначається, що в майбутньому ці відносини можуть бути включені до предмету галузі у разі прийняття відповідного трудового (соціального) процесуального кодексу й утворення органів спеціалізованої юстиції [10, с. 127].

Існує й інша точка зору. Так, Н.Б. Болотіна, крім процедурних, виділяє процесуальні відносини як самостійний вид відносин у сфері соціального захисту, які виникають у зв'язку з юридичним захистом порушеного права особи на соціальний захист, – це правовідносини з приводу розгляду скарг стосовно питань соціального захисту [5, с. 156].

С.М. Прилипко також розмежує процедурні та процесуальні відносини у предметі права соціального забезпечення, виділяючи відносини з приводу встановлення юридичних фактів, реалізації і захисту права на той або інший вид соціального забезпечення, тобто відносини процедурного і процесуального характеру [11, с. 35].

На нашу думку, процедурними правовідносинами не вичерпується перелік допоміжних відносин у сфері соціального забезпечення. Вони мають спільні риси. По-перше, це їх обумовленість соціально-забезпечувальними відносинами, тобто допоміжні відносини існують остільки, оскільки обслуговують соціально-забезпечувальні відносини.

По-друге, однією зі сторін цих відносин завжди виступає фізична особа – отримувач соціально-забезпечувальних благ, а іншою стороною можуть бути інші особи й органи, які не є стороною основних (розподільчих) соціально-забезпечувальних відносин. Наприклад, це відносини між фізичною особою і медико-соціальною експертною комісією зі встановлення інвалідності та ін.

Водночас, якщо сторони основних соціально-забезпечувальних і процедурних відносин збігаються, то останні слід включати як елементарні до складу соціально-забезпечувального відношення. Наприклад, відносини між пенсіонером, який продовжує роботу, і територіальним органом Пенсійного фонду України щодо зміни розміру пенсії включаються до складу триваючого пенсійного відношення.

За цільовим призначенням правовідносини із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування поділяються на матеріальні, процедурні та процесуальні. Процедурні правовідносини, як правило, передують основним матеріальним правовідносинам. Це відносини зі встановлення складних юридичних складів, що слугують підставою для набуття права на пенсійне забезпечення або відмови

у ньому. Процедурні правовідносини із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування обслуговують основні матеріальні правовідносини та існують для їх встановлення або зміни. Вони можуть не тільки передувати матеріальним правовідносинам із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, а й супроводжувати та припиняти їх.

Процедурні правовідносини із загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення залежно від конкретної мети, для досягнення якої вони виникли, класифікуються на такі групи: 1) щодо встановлення юридичних фактів, необхідних для виникнення матеріальних правовідносин із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; 2) щодо реалізації права на конкретний вид пенсійного забезпечення.

При цьому можливе виникнення і процесуальних правовідносин у зв'язку з розглядом спорів, пов'язаних із загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, якщо, наприклад, відмовлено громадянину в призначення пенсії або він не згоден з її розміром.

Процедурні правовідносини виникають і в разі потреби зміни основного матеріального правовідношення з виплати пенсії з тим же органом, який призначав даний вид пенсії. Наприклад, працюючий пенсіонер просить підвищити розмір його пенсії у зв'язку зі збільшенням стажу роботи.

Н. М. Стаховська, встановлюючи співвідношення процедурних та процесуальних правовідносин з відповідними матеріальними правовідносинами, відзначає, що головне призначення процедурних та процесуальних правовідносин у соціальному забезпеченні полягає в тому, щоб сприяти виникненню, забезпечувати реалізацію та охороняти відповідні матеріальні правовідносини, тобто виконувати обслуговуючу роль стосовно останніх. Незважаючи на те, що українське законодавство не розмежовує правові норми, що врегульовують матеріальні, процедурні і процесуальні відносини в соціальному забезпеченні, між окремими нормативно-правовими актами (що, безперечно, є суттєвим його недоліком), це не позбавляє відносної самостійності існування процедурних та процесуальних правовідносин, а також специфіки їхнього характеру, структури, змісту і конкретного призначення [3, с. 15].

У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [12] містяться процедурні норми: наприклад, у розділі 6 регламентоване призначення, перерахунок та виплата пенсії (ст. 44 – порядок звернення за призначенням (перерахунком) пенсії; ст. 45 – строки призначення (перерахунок) та виплати пенсії; ст. 48 – виплата пенсії особам, які перебувають на повному державному утриманні тощо); у розділі 8, відповідно, організація і порядок здійснення управління в солідарній системі; у розділі 12 міститься державне регулювання та нагляд у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; у 13 – порядок оскарження дій страхувальників та виконавчих органів Пенсійного фонду тощо.

Так, процедурні правовідносини із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування опосередковують виконавчо-розпорядчу діяльність уповноважених державних органів, громадських організацій з реалізації суб'єктивних прав громадян на пенсійне забезпечення. Вони виникають із приводу офіційного

встановлення окремих юридичних фактів, юридичних складів у цілому, з наступним прийняттям конкретного позитивного чи негативного рішення відповідним органом пенсійного забезпечення про наявність чи відсутність у особи підстав для отримання конкретного виду матеріального забезпечення чи обслуговування. Процедурні правовідносини є необхідною юридичною умовою для виникнення матеріальних правовідносин, саме тому вони, як правило, передують виникненню матеріальних правовідносин, а в окремих випадках і перешкоджають їх виникненню.

Оскільки процедурні, як і процесуальні, правовідносини у пенсійному забезпеченні обслуговують фактично всі матеріальні, то їх видовий поділ та пов'язані із цим особливості їхньої характеристики значною мірою обумовлюються характером відповідних матеріальних правовідносин [3, с. 16].

У цілому процедурні правовідносини в соціальному забезпеченні можна визначити як урегульовані нормами права пенсійного забезпечення відносини, що передують матеріальним правовідносинам або супроводжують їх і які спрямовані на встановлення окремих юридичних фактів (чи юридичних складів) шляхом винесення рішення компетентним органом з метою сприяння реалізації права на конкретні види матеріального забезпечення чи соціального обслуговування.

Як вже зазначалося, слід виділяти основні (матеріальні), процедурні та процесуальні правовідносини із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Основні відносини виникають між застрахованою особою і Пенсійним фондом України, який виплачує пенсію. Стосовно цих відносин процедурними є відносини, які виникають між застрахованою особою і страхувальником. Ці відносини передують зазначеним вище основним відносинам. Відносини, що розглядаються, можуть бути допоміжними стосовно працюючих пенсіонерів. Допоміжними також є відносини між страхувальником і Пенсійним фондом України щодо соціально-забезпечувальних зобов'язань на користь застрахованої особи. Маються на увазі саме права й обов'язки зазначених суб'єктів у сфері соціального забезпечення (наприклад, ведення персоналізованого обліку у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, формування накопичувальної частини пенсії та ін.).

Процесуальне правовідношення виникає лише тоді, коли виникає спір між суб'єктами основного або процедурного правовідношення і громадянин звертається до вищого органу соціального захисту або до суду.

Процесуальні норми мають усі властивості, притаманні правовим нормам: нормативність, відовременість, державно-владний характер, але водночас вони відрізняються від інших нематеріальних норм права пенсійного забезпечення. Процесуальні норми мають специфічні риси, які належать тільки їм, що дає змогу виділити їх в окремий вид. Їх метою є забезпечення правильного застосування матеріальних норм права пенсійного забезпечення, оскільки самі по собі матеріальні норми не забезпечують регламентацію пенсійних відносин. На відміну від норм кримінального і цивільного процесу вони не мають такої високої міри концентрації і містяться не в спеціальному процесуальному законі, а в нормах Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Цивільно-процесуальному кодексі України, а також підзаконних нормативних актах загальногосподарського характеру. Більшість правових норм із загальнообов'язкового

державного пенсійного страхування містять лише основні засади щодо вирішення зазначених спорів.

Наприклад, ст. 105 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [12] передбачає право на оскарження дій (бездіяльності) виконавчих органів Пенсійного фонду та їх посадових осіб відповідно до законодавства про звернення громадян, а також у судовому порядку.

Таким чином, порядок подання скарг громадянами до вищих органів у порядку підлеглості на дії чи рішення виконавчих органів Пенсійного фонду та їх посадових осіб, що призначають пенсію, регулюється загальними нормами Закону України «Про звернення громадян» [13], які водночас поширюються на більшість відносин, що виникають у процесі практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів.

Закон України «Про звернення громадян» визначає скаргу як викладений у письмовій чи усній формі різновид звернення громадянина з вимогою про поновлення його прав і захист законних інтересів, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, установ, організацій, об'єднань громадян, підприємств, посадових осіб [13, ст. 3].

Процесуальні норми є системою правових засобів, що забезпечують реалізацію матеріальних норм і покликаних забезпечити ефективне функціонування процесуально-правового механізму захисту права на пенсійне забезпечення.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Отже, вважаємо за необхідне визначити, що правовідносини із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування поділяються на матеріальні, процедурні та процесуальні. Процедурні правовідносини із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування сприяють виникненню і розвитку матеріальних правовідносин із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Процесуальні, у свою чергу, забезпечують їх нормальне функціонування й охорону.

Існує тісний взаємозв'язок між цими видами правовідносин. Процедурні правовідносини не можуть виникнути тільки на підставі одних процедурних норм, в основі процедурних правовідносин обов'язково покладено матеріальні норми, що надалі стануть нормативними підставами матеріальних правовідносин, які у свою чергу виникають за допомогою процедурних правовідносин. Останні мають місце при реалізації матеріально-правових норм. Як стадія механізму правового регулювання матеріальних відносин із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, процедурні правовідносини передують або виникненню, або зміні матеріальних правовідносин. Так, територіальний орган Пенсійного фонду України фактично не приймає рішення про призначення пенсії, а констатує наявність юридичного фактичного складу, що дає право на отримання пенсії із солідарної пенсійної системи. У свою чергу, процесуальні правовідносини виникають за допомогою процедурних та матеріальних правовідносин.

Процедурні правовідносини із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування можна визначити як відносини, врегульовані нормами права пенсійного забезпечення із формування відповідних матеріальних правовідносин

(реалізації матеріальної правової норми), його змісту шляхом виконання приписів закону зобов'язальним суб'єктом (органами Пенсійного фонду України, Накопичувального фонду).

Література

1. Субботенко В.К. Процедурные правоотношения в социальном обеспечении / В.К. Субботенко. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1980. – 197 с.
2. Тарасова В.А. Юридические факты в области пенсионного обеспечения / В.А. Тарасова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1974. – 105 с.
3. Стаховська Н.М. Відносини в праві соціального забезпечення : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Н.М. Стаховська. – К., 2000. – 21 с.
4. Маматказин И.Р. Процедурные правоотношения, возникающие в России в связи с действием Закона о государственных пенсиях : автореф. дисс. ...канд. юрид. наук / И.Р. Маматказин. – Пермь, 2000. – 21 с.
5. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України : [навчальний посібник] / Н.Б. Болотіна. – К. : Знання, 2005. – 615 с.
6. Сирота І.М. Право пенсійного забезпечення в Україні : курс лекцій / І.М. Сирота. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 288 с.
7. Сташків Б.І. Процедурні правовідносини у сфері соціального забезпечення: поняття, структура, види / Б.І. Сташків // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 12. – С. 95–98.
8. Никонов Д.А. Право социального обеспечения : [учебник для вузов] / Д.А. Никонов, А.В. Стремоухов. – М. : Норма, 2005. – 608 с.
9. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения / Е.Е. Мачульская, К.Е. Добрымыслов. – М. : Книжный мир, 2006. – 356 с.
10. Право социального обеспечения России : [учебник] / под ред. К.Н. Гусова. – М. : Проспект, 2007. – 488 с.
11. Прилипко С.М. Предмет права соціального забезпечення : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / С.М. Прилипко. – Харків, 2007. – 47 с.
12. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page>
13. Закон України «Про звернення громадян» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр>

Анотація

Горбатенко О. В. Процедурно-процесуальні правовідносини із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. – Стаття.

Досліджено процедурні і процесуальні правовідносини із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, з'ясовано підстави виникнення даних правовідносин. Встановлено співвідношення процедурних, процесуальних і матеріальних правовідносин. Сформульовано визначення поняття процедурних правовідносин із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Ключові слова: соціальне забезпечення, загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, процедурні правовідносини із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, процесуальні правовідносини із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Аннотация

Горбатенко Е. В. Процедурно-процессуальные правоотношения по общеобязательному государственному пенсионному страхованию. – Статья.

Исследованы процедурные и процессуальные правоотношения по общеобязательному государственному пенсионному страхованию, установлены основания возникновения данных правоотношений. Определено соотношение процедурных, процессуальных и материальных правоотношений. Сформулировано определение понятия процедурных правоотношений по общеобязательному государственному пенсионному страхованию.

Ключевые слова: социальное обеспечение, общеобязательное государственное пенсионное страхование, процедурные правоотношения по общеобязательному государственному пенсионному страхованию, процессуальные правоотношения по общеобязательному государственному пенсионному страхованию.

Summary

Gorbatenko O. V. Procedural-procedural legal relationship with compulsory state pension insurance. – Article.

Procedural and procedural legal relationship investigated with compulsory state pension insurance, the reasons found of these legal relationships. The correlation set between procedural, procedural and material legal relations. The definition of the concept of procedural legal relationships formulated of the mandatory state pension insurance.

Key words: social provision, mandatory state pension insurance, procedural legal relationship with compulsory state pension insurance, procedural legal relationship with compulsory state pension insurance.

УДК 349.3:369.5(477)

І. Б. Факас

МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР ЯК ДЖЕРЕЛО ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

Постановка проблеми. Українці стають дедалі мобільнішою нацією. Вони живуть у багатьох країнах світу. Міграційний приріст за 2011 р. склав 17,1 тис. осіб, що на 1 тис. більше, ніж у 2010 р. Усе це зумовлює необхідність укладення нових міжнародних договорів (угод) з іншими державами щодо здійснення пенсійного забезпечення сторонами за період сплати страхових внесків у кожній із держав-учасниць та перегляду чинних міжнародних договорів (угод).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міжнародного правового регулювання соціального забезпечення вивчали російські вчені М.Л. Захаров, А.М. Лушніков, М.В. Лушнікова, О.Є. Мачульська, Е.Г. Тучкова, С.О. Чирков, а також українські правознавці Н.Б. Болотіна, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, Г.І. Чанишева та інші.

Мета статті полягає в характеристиці міжнародних договорів як джерел загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, дослідженні їхнього сучасного стану та з'ясуванні перспектив розвитку.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- здійснити історико-правовий аналіз укладення міжнародних договорів (угод) про співробітництво в галузі соціального й пенсійного забезпечення;
- вивчити чинні міжнародні договори (угоди), укладені Україною з іншими державами, про пенсійне забезпечення.

Виклад основного матеріалу. З моменту проголошення Україною незалежності минуло більше двадцяти років. Упродовж цього часу відбулися значні зміни в політичній та економічній системах держави, а також напрацьовано нове законодавство. Не минули такі зміни й пенсійну систему країни. В Україні сформувалося власне пенсійне законодавство, відмінне від того, що існувало в СРСР. Аналогічні процеси відбувались у новостворених державах – колишніх республіках СРСР.

Найгострішою проблемою, що постала після розпаду СРСР, стало пенсійне забезпечення 60 млн пенсіонерів, які проживали на території колишнього СРСР.